

Zoltán kalandos, vidám és megrázó élettörténetére.

Befejezésül pedig álljon itt Kallós Zoltán édesanyjának, Kiss Vilmának öröksége, egy apokrif imádság, ami talán méltó összefoglalása és hitvallása az életműnek:

*Uram, őrizz tűztől, víztől,
hirtelen haláltól, gonosz ember
szándékától,
pogánynak kötelétől és kétségbe
való eséstől.*

Mogyorósi Ágnes

AKIKET ISMERNI VÉLÜNK: A GÁBOR ROMÁK ÉS PRESZTÍZSGAZDASÁGUK

Berta Péter: *Fogyasztás, hírnév, politika.*

Az erdélyi gábor romák presztízsgazdasága

■ Berta Péter könyve a mindannyiunk által ismerni vélt erdélyi gábor romák presztízsgazdaságát, vagyis az eredetileg jobbára szász és magyar ötvösmesterek által készített ezüstpoharakal és ezüstkannákkal történő, szimbolikusan és politikailag is telítődött tranzakciók köré szerveződő szemantikai és pragmatikai világot elemzi. A kötet főszövege eléri a 700 oldalt, és a mögötte álló, harminc hónapot meghaladó, több helyszínű terepmunkán túl is – ami önmagában is szinte egyedülálló – kiemelkedő alkotás. Nyilván nemcsak a terjedelme, hanem a szemléletmódja és elemzési szempontjai miatt is ajánlható mindenkinek, aki egy kicsit is érdeklődik a téma iránt.

Tizenkilenc hosszabb vagy rövidebb, az átfogó elemzés és az etnográfiai leírás között bravúrosan mozgó fejezetből áll, amelyekben a szerző a saját munkájának a módszertani és elméleti hátterét fedi fel, majd bemutatja és elemzi a gáborok megélhetési stratégiáit, a társas viszonyok menedzselését, a gábor roma presztízstárgyakat és ezeknek az értékrezsimiek közötti mozgását (a de- és rekontextualizálást), a hozzájuk kapcsolt értékaspektusokat, a transzkulturális értelmezési lehetőségeket, a cārhar romákkal¹ a presztízstárgyak okán létrejött tranzakciókat és interak-

ciókat, a presztízstárgyak közvetítésében részt vevő brókerek szerepeit, a patinahamisítást és ennek kontextusait és okait, a presztízstárgyakhoz kapcsolódó és az életmódból kibontható fogyasztási rezsimeket, ezeknek a gábor és cārhar roma, illetve posztszocialista és konzervatív-tradicionalista olvasatait. Három fejezetben (12–13–14. fejezetek: egy pohár rendszerváltás utáni karrierjének, egy fedeles kupa posztszocialista életrajzának és egy tranzakciósornak az elemzése) kifejezetten esettanulmány-szerűen közelíti meg a témáját, ám ezekben a fejezetekben sem csak a szigorúan vett leírásra szorítkozik, hanem azt az analitikus nyelvet és szemléletet használja, amelyet egyrészt ő maga dolgozott ki, másrészt a szakirodalomból alkalmazott.² A 19. fejezet appendixként a 19. század végén, 20. század elején a roma presztízstárgyakról (*czigánykincsekről*) publikált tudósításokat összegzi és értelmezi, végül a kötetet szakirodalom és a színes képek mellélete zárja.³

A gábor romákat ismerni véljük: hagyományos viseletükben ott látjuk őket a városok piacain (és ma már nem csak Erdélyben), a vásárokon, az utcákon, vagy amint bekopognak, termékeik minőségéről igyekeznek meggyőzni bennünket, potenciális vásárlókat. A könyv

olvasása mégis felveti a kérdést: a sztereotípiákon túl mennyit is tudunk erről az öltözködése és külső megjelenése révén igencsak látható kisebbségről, arról a külső szemlélők közül csak kevesek által ismert, kulturálisan mélyen beágyazott gazdaságról, amely egyszerre jeleníti meg többek közt a gábor romák házassági szokásait, szimbolikus versengését, beszélési hagyományait, etikáját és családi történelmeit.

A gábor romák kultúrájának ezekben a részleteiben valószínűleg kevesen szereznek akárcsak felszínes jártasságot is, ám a felsorolás – ami szándékosan tendenciózus – a kultúrájukban való általános jártasságnál sokkal fontosabb kérdésre tereli a figyelmet. Nevezetesen arra, hogy van-e ezeknek a csoportoknak a 19. század romantikus szemléletmódján túl egyáltalán önálló kultúrája, valamennyire autonóm módon megszerveződő gazdasága és végül történelme, és hogy mi a viszony ezek és a többségi, nem roma kultúra, gazdaság és történelem között.

Berta Péter könyvének az én olvasomban az egyik legfontosabb állítása az, hogy a gáborokat nem elsősorban a többség-kisebbség, kultúra-szubkultúra (vagy részkultúra) viszonyrendszerében kell megértenünk. Hisz a gáborok saját és sajátos kultúrát működtetnek, amely ugyanakkor nem a többségi kultúra alrendszeré, valamilyen szubkulturális verziója, így megértésére maradéktalanul nem alkalmasak a többségi kultúra értelmezésében használt terminusaink; a gazdaságuk gazdasági és szimbolikus értelemben vett legfontosabb szférája vajmi kevéssé kapcsolódik a többségi társadalmak gazdaságához;⁴ és végül, hogy van történelmük – ami szerves része a gazdaságuknak –, még ha ez a többségi társadalmak történelmszemléletétől és történelmi események számon tartásának módozataitól, a korszakolás és kronologizálás bevett eljárásaitól lényegesen különbözik is. Ez a történelem akkor is történelem – és cáfolja azt a nézetet, miszerint a romákat a jelenorientáltság jellemezné –, ha elsősorban annak a szimbolikus-

mnemonikus patinának a létrehozásában játszik szerepet, amely a korábbi tulajdonosokat és azok társadalmi presztízsét tartja számon, és amelyet az anyagi patina mellett a gábor romák a presztízstárgyak tranzakciói során olyan nagyra értékelnek.

Ha viszont komolyan vesszük azt az állítást, hogy az esszencializáló képeken túl egységes roma társadalom nem létezik, illetve hogy a 'roma' vagy a 'cigány' kifejezés valójában egymástól is sok esetben nagymértékben különböző és belsőleg is sok esetben nagyon tagolt csoportokra vonatkozik, akkor kérdéses, hogy a gábor romákra – ahogy a kötetben megismételt gábor roma önreprezentáció feltünteti őket: a romák arisztokráciájára – vonatkozó állítások mennyiben érvényesek más roma csoportok leírására. Hisz az már akár a kötetből kiderül, hogy noha a gáborok és a cārharok világa a presztízstárgyak vonatkozásában találkozhat egymással, a két világ között a gazdasági tevékenységek szintjén, értékpreferenciákban és világlátásban is lényeges különbségek vannak. Mint ahogy feltételezhetően – és a helyhiány miatt itt most nem sorolt szakirodalomból kikövetkeztethetően is – nagy különbségek vannak a gáborok és a más roma csoportok között. Vagyis: a gáborokra érvényes állításokkal megkérdőjelezhetőek a szakirodalom olyan állításai – és itt például a kulturális átvétel magyar folklorisztikában bevett nézetéről beszélek (lásd 638–640.) –, amelyek vagy más roma csoportokra születtek, vagy a kellő reflexió hiányában általában beszéltek a romákról. De ez általános érvénnyel és fordított esetben is igaz. Ezzel persze nem a más roma csoportok gazdasági autonómiáját vagy saját történelemhez való jogát akarom elvitatni, hanem inkább arra hívnám fel a figyelmet, hogy milyen nagy szükség lenne a Berta Péter könyvéhez hasonló, egy adott csoport életét közelről elemző munkákra.

Az állítások ugyanakkor arra a kérdésre is ráirányítják a figyelmet, hogy mennyiben tekinthető ez a kultúra és

történelem rejtettnek, és nevezhető-e ennek következtében például a gazdaságuk informálisnak. Nagy többségünk számára – és ebbe most beleértem a társadalomtudósokat is, hisz a gáborok kultúrája néhány kivételtől eltekintve inkább a nem ismert vagy felszínesen ismert területéhez tartozik – nyilvánvalóan rejtett és informális. Azonban ha a latens elitista látásmódtól (a civilizáció és a kultúra normatív, a fejlődés teleologikus és eurocentrikus látásmódjától) egy kicsit is hátrább lépünk, akkor kiviláglik, hogy a kulturális relativizmusnak, bármilyen sokat is koptattuk és normatív értelemben kritizáltuk is, mégiscsak van valamilyen magyarázó ereje. Vagyis egy belső szemszögből vizsgálva nem lehet rejtettnek nevezni azt, amelyhez a saját közegén belül legtöbbször a nyilvánosság is kapcsolódik, és amelyet ugyanezen a közegen belül szabályok sorozata ír körül.

A kötet végső soron a romani politika leírását adja: „[a] gábor romákra jellemző *romani politika* [...] a társadalmi és gazdasági különbségek megalkotására, reprezentálására és manipulálására szolgáló értékverseny [...], amely – részben etnicizált – szimbolikus küzdőterek, gyakorlatok és ideológiák sorát foglalja magában.” (58.) Illetve: „a romani politika a különbség politikájának egy etnicizált és relatíve zárt, a romániai többségi társadalom számára jórészt láthatatlan és ismeretlen, informális részrendszer”. (59.) És mivel ennek a romani politikának mind a társadalmi, mind a tárgyi, mind a diskurzív eszközei, következőképp az értékpreferenciái és tétjei is etnikailag mélyen beágyazottak, a szimbolikus küzdőtérnek szükségszerűen nem lehetnek referenciái a gábor roma közösségen kívül. Ebből érthető meg az informalitásnak az a felfogása is, amellyel Berta Péter dolgozik: „a presztízstárgy-gazdaság ezért a romániai gazdaság egy olyan informális-etnicizált szegmense, amely a többségi társadalom és az állami szervek számára jórészt »láthatatlan« és ismeretlen – egyfajta terra incognita”. (64.) A romani politika a különbségek

legitimizálásának a politikája is, ez pedig egy újabb fontos tétel a roma szakirodalom szokványos állításaival szemben, miszerint a roma közösségeket az egyenlőségdiskurzus dominanciája jellemezné.

Ugyanakkor nem szabad figyelmen kívül hagyni azt, hogy ez a nyilvánosság a gábor és a cārhar roma gyakorlatoktól függően a presztízstárgyakhoz való viszonyulásnak és e viszonyulás változásának/stabilitásának, az elrejtésnek és a megmutatásnak, a vele való dicsekvésnek (*pengetés*), a nyilvánosan és a titokban osztott köszönőajándékoknak a sajátos dinamikáját is magában hordozza. Vagyis még a nyilvánosság mint terminus és mint interakciós felület sem vihető át a nem roma kultúrából a gábor romák kultúrájába és fordítva. Ezt a könyvben mindvégig aláhúzzák azok a leírások és elemzések, amelyek a presztízstárgyak cseréjét, a házastársak kiválasztását, a házasságkötés lebonyolítását övező stratégiákat, gesztusokat és diskurzusokat mutatják be.

A könyv érdemeit tovább növeli, hogy kettős szakmai hagyományban állva olyan szakirodalmat is használ, amely egy idegen kutató előtt – különböző okokból: tudástermelés és terjesztés sajátosságai vagy ignorancia – általában rejtve marad. Ugyanakkor szintén a kettős, néprajzi és antropológiai szakmai hagyomány eredményeként a szöveget végig az etnográfiai helyzetek és adatok, illetve az antropológiai elemzés közti folyamatos váltás jellemzi. Ez persze nem jelenti azt, hogy a könyv ne lenne elméletileg megalapozott és kellően analitikus. Szinte mindig találni olyan kulcsmondatot, amelyik mindig új fénybe helyezi az addig mondottakat.

Talán nemigen kell újabb érveket felsorolnom emellett, hogy a könyvet érdemes elolvasni. Néprajzkutatók, antropológusok, szociológusok és egyáltalán társadalomtudósok, akik a romakutatások és az érintett antropológiai témák, különösen a fogyasztás iránt érdeklődnek, nem kerülhetik meg ezt

a könyvet, és általában a szerző munkáit sem itthon, sem külföldön.

Én sokat tanultam a kötetből, és bátran merem ajánlani másoknak is az-

zal a bizakodással, hogy ők is haszonnal forgatják.

Szabó Á. Töhötöm

■ JEGYZETEK

1. Cortoraro-knak is nevezett, szintén hagyományos életmódot folytató, szintén endogám erdélyi roma csoport. A kötet bizonyos szempontból cārhar etnográfia és antropológia is egy kicsit, de ezen keresztül akár azt is megmutatja, hogy mennyire sajátos a gábor roma viszonyulás, hisz a cārharokat egyértelműen a poharak tárgyi patinája érdekli, sem a gábor roma története, sem a másként felhalmozott szimbolikus tartalmai nem.

2. A fejezetek rövid ismertetése során azoknak a sorrendjét a felsorolás rövidsége és tömörsége érdekében megváltoztattam, illetve nem mindegyikre tértem ki tételenen.

3. Illik szót ejtenem arról is, hogy a kötetet mindvégig rendkívül illusztratív fehér-fekete képek kísérik, illetve hogy az első és a hátsó borítón található képeket is milyen jó választásnak tartom, hisz már a könyv első kézbevétele során sokat elárulnak azokról a politikai, gender és fogyasztási rezsimekről, amelyek a gábor romák kultúráját meghatározzák.

4. Ezt nagyon jól illusztrálja a 14. fejezetben bemutatott esettanulmány és elemzés, különösen az a része, amelyben egy, a romák által magasra értékelt pohár a roma és nem roma értékbecslésének különbségeit, illetve a roma és nem roma jogértelmezésből eredő következményeket emeli ki a szerző.

TÁRSASTÁNC ÉS KÖZÖSSÉG

Kavecsánszki Máté: *Tánc és közösség –*

A társastáncok és a paraszti tánckultúra

kapcsolatának elmélete bihari kutatások alapján

■ A nagy többségében hagyományos tánckultúrával foglalkozó táncfolklorisztikai, -antropológiai szakirodalmak között üde színfoltként jelenik meg Kavecsánszki Máté társastáncokkal foglalkozó első kötete. A debreceni Studia Folkloristica et Ethnographica c. sorozat 2015-ben adta közre soron következő 59. kiadványát, *Tánc és közösség – A társastáncok és a paraszti tánckultúra kapcsolatának elmélete bihari kutatások alapján* c. munkát. Az 1978-ban elindult kiadványsorozatban ez az első táncos tematikájú könyv, bár ahogy a szerző több helyen is megjegyzi, írásában a táncot csupán „eszközként” használja a közösség komplex megértéséhez.

Mint ahogy azt a bevezetőben hosszasan kifejti, az írás célja a magyar tradicionális kultúra 20. századi folyamatainak feltárása, ami által közelebb kerülhetünk a lokális társadalmi valóság feltérképezéséhez. Mindennek megvalósítása érdekében elméleti keretében

elsőként a táncfolklorisztika és táncantropológia fogalompart igyekszik definiálni, hiszen szerinte a kutatók nem következetesen, sok esetben – helytelenül – szinonimaként használják ezeket. A legfőbb differenciának azt tartja, hogy míg előbbi esetében a táncoló közösség bemutatása csak járulékos elemként jelenik meg, addig utóbbinak egyik fő kutatási területévé válik.

Elméleti háttérének következő lényeges része a társastáncok és a paraszti tánckultúra kapcsolatának bemutatása a korábbi írások tükrében. A 20. századot bemutató kutatástörténeti összefoglalót a terminológiai problematikák tárgyalása követi. Mindennek azért van nagy jelentősége, mert Kavecsánszki előtt a táncfolklorisztikai, -antropológiai írások nem definiálták pontosan a következő fogalom párokat: néptánc és társastánc, történelmi és polgári társastánc, valamint társastánc és társasági tánc.